

POSTILLA
CATHOLICA

tho iesth /

Kazania na każd-

dy Niedziele / y na każdde świę-

to przez cały Rok / według wykładu

śamego prawdziwego / KOSCIOLA

ŚWietego POWSZECHNEGO : dla

pospolitego Człowieka / teras

nowo á prosto ięzykiem

Polskim napisána.

Ex Libris

Warianty 100

ser. III (A. B. C.)

przez Doktora Jakuba Wuyka z Wągrowca /

Theologa zebrania P. Jezusowego .

Cum Gratia & Priuilegio S. R. M.

W Krakowie.

Mattheus Siebeneycher.

1573.

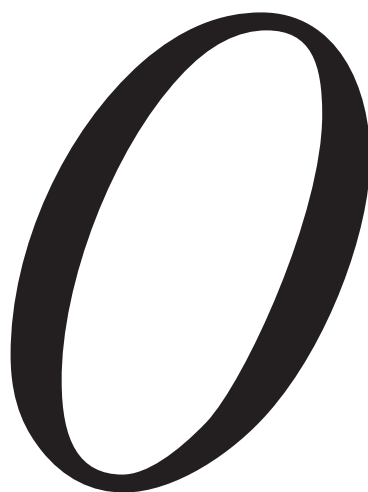
1013

1573

240.

813

Monika Kardasz

wydawaniu kazań staropolskich (seria: „Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych”)*

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie,
kontakt: monika.kardasz@uken.krakow.pl, ORCID ID: 0000-0002-1644-0719

Badacze dawnego piśmiennictwa wielokrotnie zwracali uwagę, że kaznodziejstwo jest jednym z najbardziej zaniedbanych i niedocenianych obszarów, jednocześnie podkreślali bogactwo ilościowe, zróżnicowanie tematyczne oraz formalne, a także szeroki zakres oddziaływania literatury kaznodziejskiej. Mimo długiej tradycji badań nad kazaniami ich wyniki wypadają nadzwyczaj ubogo w porównaniu z innymi gałęziami piśmiennictwa¹. Poza opracowaniami historyków kaznodziejstwa² powstają studia i artykuły dotyczące konkretnych kazań, ich ukształtowania retorycznego czy wybranych motywów³, ale większość popularnych kaznodziejów staropolskich nie doczekała się dotychczas monografii o charakterze literaturoznawczym⁴. W ostatnim dwudziestoleciu widać jednak wzrost zainteresowania różnymi aspektami staropolskiej *artis praedicandi*⁵. Podobnie jest w przypadku badań edytorskich: naukowe bądź popularnonaukowe edycje obejmują głównie najbardziej znanych autorów,

warto wymienić Peregryna z Opola⁶, Mikołaja Reja⁷ i Piotra Skargę⁸. Ukazała się również nowa edycja *Kazań świętokrzyskich* pod redakcją Pawła Stępnia⁹. W ostatnim czasie kilka kazań opublikowano w seriach „Lubelska Biblioteka Staropolska”¹⁰ oraz „Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”¹¹.

Celem artykułu jest przeanalizowanie wybranych problemów oraz decyzji, z którymi musi zmierzyć się wydawca kazań staropolskich, zwłaszcza tomu wieloautorskiego, obejmującego teksty powstałe w ciągu kilku stuleci. Rozważam te kwestie jako wydawczyni antologii staropolskich i oświeceniowych kazań eucharystycznych, która ukaże się w serii „Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych” pod redakcją Kazimierza Panusia. Jako materiał egzemplifikacyjny oraz punkt odniesienia dla własnych przemyśleń i ustaleń posłużyły mi dotychczas wydane tomy serii¹², szczególnie dwa pierwsze, opublikowane w 2014 roku: *Kazania maryjne* w opracowaniu Romana Mazurkiewicza oraz *Kazania pasyjne* wydane przez Janusza S. Gruchałę. Ustalenia badaczy odniosłam do przygotowywanych kazań eucharystycznych, uwzględniając przy tym ich specyfikę oraz wytyczne serii. Skonfrontowanie własnych problemów edytorskich z ustaleniami obu badaczy jest interesujące i pozwala spojrzeć na pracę edytora z różnych perspektyw.

Naukowcy ci są doświadczonymi edytorami tekstów dawnych, jednak niekiedy decydują się na odmienne rozwiązania, zarówno jeśli chodzi o ogólne zasady wydania, jak i szczegóły. Mimo że edycje zostały opublikowane w jednej serii i łączy je ze sobą pewien zamysł, to każdy tom uznawany jest za autorski, w związku z czym wydawcy zachowują samodzielność. Najczęściej różnice te uzasadnia specyfika i odmienność opracowywanych tekstów.

W krakowskiej serii są publikowane kazania dobrane tematycznie, obejmujące okres od średniowiecza do XXI wieku. Zgodnie z założeniem wydawnictwa ok. ¾ objętości tomu zajmują kazania dawne – aż do końca XVIII stulecia – które opracowuje edytor i historyk literatury staropolskiej, teksty powstałe w ciągu ostatnich ponad dwustu lat przygotowuje natomiast do wydania redaktor serii Kazimierz Panuś. Tutaj interesują mnie głównie teksty dawne, stanowiące zbiór o objętości ok. trzydziestu arkuszy wydawniczych, choć z niektórymi z tych problemów mierzy się wydawca utworów późniejszych. Struktura każdego tomu jest ustalona i powtarzalna: obowiązuje układ chronologiczny, a po kazaniu w transkrypcji podawane są informacje o podstawie wydania,

nota biograficzna autora, wybrana bibliografia oraz objaśnienia. Tekst główny poprzedzają liczące zwykle ok. trzydziestu stron wprowadzenie, wykaz skrótów oraz szczegółowe zasady wydania i zasady transkrypcji.

Pierwszym wyzwaniem, przed którym staje edytor tematycznej antologii kazań, jest wybór autorów, a następnie konkretnych tekstów. Jak pisze redaktor tomu, projekt przewiduje wydanie „źródeł kaznodziejskich o fundamentalnym znaczeniu dla dziedzictwa i kultury narodowej”¹³. W praktyce w tomach, obok tekstów znanych i cenionych w swoich czasach mówców (jak Jakub Wujek, Piotr Skarga czy Jacek Liberiusz), znajdziemy dzieła interesujących twórców *minorum gentium* (jak choćby Samuel Dambrowski lub Bonawentura Gellarowski). Zgodnie z założeniami serii wydawcy powinni dążyć do jak największej reprezentatywności, co przejawia się w wielu aspektach.

O wyborze podstawowego kryterium doboru tekstu niekiedy decyduje tematyka kazań. Podczas wstępnej kwerendy bibliotecznej pomocny okazuje się kalendarz liturgiczny. Przy-

Pierwszym wyzwaniem, przed którym staje edytor tematycznej antologii kazań, jest wybór autorów

kładowo wydawca tomu maryjnego uwzględnił cykl świąt i uroczystości ku czci Matki Bożej¹⁴, dążąc do tego, aby kazania przeznaczone na to samo święto pochodziły z różnych okresów, co – jak pisze – „z jednej strony pozwala obserwować »długie trwanie« uświęco-

nych tradycją wzorców topicznych i egzegetycznych, z drugiej zaś inwencję teologiczną i elokucyjną kolejnych kaznodziejów”¹⁵. W przypadku kazań eucharystycznych kalendarz liturgiczny skłania, by szukając tekstów z grupy tzw. kazań na niedziele i święta, kazań typu homilijnego, sięgnąć po teksty głoszone czy pisane głównie na Wielki Czwartek, uroczystość Bożego Ciała oraz zakończenie oktawy Bożego Ciała. W przypadku Mikołaja Reja są to trzy rozprawy o Wniebrzeniu Pańskiej na Niedzielę Palmową (Kwietną). Drugą grupę stanowią tzw. kazania tematyczne, czyli kazania o sakramencie Eucharystii i mszy świętej¹⁶. Wstępna kwerenda zaowocowała przygotowaniem listy ponad trzydziestu nazwisk kaznodziejów: jednego autora średniowiecznego (Peregryna z Opola), siedmiu autorów z XVI wieku, dwunastu z XVII i trzynastu z XVIII stulecia. Ostateczny zakres nie został jeszcze ustalony, ale dążę do zachowania odpowiednich proporcji chronologicznych. W zależności od upodobań autora do tematu oznacza to zazwyczaj konieczność wyboru spośród kilku tekstów, rzadziej – jak u Skargi – kilkunastu. Na przykład Stanisław Karnkowski jest autorem aż czterdziestu kazań o Eucharystii, co dodatkowo komplikuje selekcję¹⁷.

Z pewnością nie każdy z autorów zostanie ostatecznie uwzględniony w tomie. Dotychczas w serii w części obejmującej teksty od średniowiecza do końca XVIII wieku wydawano od kilkunastu do ok. trzydziestu kazań, przykładowo w tomie maryjnym uwzględniono ich dwadzieścia siedem, a w pasyjnym jedynie piętnaście, mimo że obie edycje są zbliżone pod względem objętości. W rzadkich sytuacjach edytorzy decydowali się na uwzględnienie dwóch kazań jednego autora, jak uczynił wydawca tomu pasyjnego, który wybrał dwa utwory Fabiana Birkowskiego. Pierwszy z nich to kazanie na Wielki Piątek eksponujące motyw patrzenia i omawiające kolejne „widoki”, drugi zaś podejmuje temat biczowania.

W serii uwzględnia się także kryterium wyznaniowe i językowe. Większość kazań to teksty autorów rzymskokatolickich – duchownych należących do kleru diecezjalnego i zakonnego (m.in. jezuitów, dominikanów, reformatów, paulinów), jednak w każdym tomie znalazło się miejsce dla kilku postylografów ewangelickich i luterańskich, np. Grzegorza Orszaka, Mikołaja Reja, Grzegorza z Żarnowca, Krzysztofa Kraińskiego czy Samuela Dambrowskiego. Kryterium różnorodności językowej realizowane jest z kolei przez uwzględnienie tekstów pierwotnie wydanych w języku polskim, łacińskim i cerkiewnosłowiańskim. Kaznodziejstwo łacińskojęzyczne reprezentują głównie autorzy średniowieczni, tacy jak Peregryn z Opola, Mateusz z Krakowa i Mikołaj z Błonia (w tomie maryjnym)¹⁸, natomiast cerkiewnosłowiańskie – Melecjusz Smotrycki i Cyryl Stawrowiecki (w antologii kazań na Boże Narodzenie)¹⁹. Kazania te są tłumaczone na potrzeby edycji lub opracowywane na podstawie wcześniejszych wydań.

Aby zastosować zasadę *varietas*, warto wziąć pod uwagę trzy działy teorii retorycznej: inwencję, dyspozycję i elokucję, co czynią autorzy edycji wydanych w omawianej serii. Dlatego wybierane są teksty różnorodne i interesujące pod względem inwencyjnym – w zależności od tematyki i czasu powstania kazania źródła inwencji się różnią. W przypadku kaznodziejstwa katolickiego podstawowym punktem odniesienia pozostaje Pismo Święte, odczytywane w świetle Tradycji i autorytetu Kościoła; Biblia nigdy nie funkcjonuje tu samodzielnie, lecz zawsze w interpretacji wypracowanej przez egzegezę i nauczanie. W kazaniach protestanckich, zgodnie z zasadą *sola scriptura*, z kolei to właśnie Pismo Święte stanowi najwyższy i ostateczny autorytet. W warsztacie kaznodziejów znalazły się głównie średniowieczna literatura egzegetyczna i homiletyczna, a także compendia teologiczno-biblistyczne,

średniowieczne glosariusze oraz nowożytne komentarze Pisma Świętego. Odniesienia do Starego Testamentu zazwyczaj mają charakter figuralny, tzn. starotestamentowe postacie, prorocstwa i symbole są wykorzystywane zgodnie z regułami interpretacji typicznej wypracowanymi w tradycji egzegezy patrystycznej i średniowiecznej²⁰. Kryterium to oznacza dążenie do wydania kazań interesujących, jeśli chodzi o inwencję teologiczną, egzegetyczną i literacką. Kryterium dyspozycyjne musi uwzględniać różne schematy i sposoby ujęcia tematu, np. model średniowiecznego kazania scholastycznego, charakteryzującego się podziałem na wstęp, rozwinięcie i zakończenie²¹, homilię biblijną czasów nowożytnych oraz barokowe kazania konceptystyczne, ale też – co szczególnie ważne w kazaniach eucharystycznych – teksty o charakterze polemicznym. Kryterium elokucyjne zakłada zaś wybór kazań o szczególnie interesującej szacie językowej. Wojciech Ryczek w recenzji tomu pasyjnego zwrócił uwagę, że antologia kazań nie tylko dokumentuje upodobania ich autorów do określonych elementów stylistycznych, lecz także ukazuje proces

W serii
uwzględnia się także
kryterium wyznaniowe
i językowe

przemian w sposobie stosowania ozdób językowych przez kaznodziejów. Jest to istotne zwłaszcza w siedemnastowiecznych kazaniach konceptystycznych, w których różnorodne tropy i figury retoryczne wykorzystywano właśnie do budowania konceptu²².

Wiele kazań eucharystycznych, głównie tych z XVI wieku, ma charakter polemiczny. Katolicy mówcy bronią dogmatu o transsubstancjacji oraz rzeczywistej obecności Ciała i Krwi w Najświętszym Sakramencie, starając się dowieść, że przeciwnicy ich stanowiska są w błędzie. Protestanci dowodzą z kolei słuszności przyjmowania Komunii pod dwiema postaciami, jednocześnie potępiając uroczyste procesje na Boże Ciało. Wprawdzie nie traktuję tego jako podstawowe kryterium doboru tekstu, ale niektóre kazania wybrane do przygotowywanego tomu eucharystycznego zawierają fragmenty polemiki z innymi tekstami w zbiorze. Na przykład Jakub Wujek w kazaniu drugim na Boże Ciało²³ (1584) odnosi się do tez zawartych w rozprawach Mikołaja Reja (1566), w tym do pierwszej rozprawy o Wieczerzy Pańskiej²⁴, którą wybrałam do umieszczenia w tomie. Nie jest to zaskakujące, zważywszy na to, że zbiór kazań Wujka powstał jako reakcja na bardzo popularną *Postyllę* Reja²⁵. Krzysztof Kraiński w *Kazaniu na dzień Bożego Ciała*²⁶ (1611) polemizuje natomiast z argumentacją Piotra Skargi przedstawioną w kazaniu na tę uroczystość²⁷ (1595). W serii „Kazania w Kulturze Polskiej” wydawane są głównie teksty, które nie były wcześniej

przedrukowywane, dlatego kwerenda musi uwzględniać również późniejsze edycje. W przypadku Marcina Białobrzezkiego z tego powodu odrzuciłam *Kazanie o przyjmowaniu ciała i krwi Pana Jezusa Krysta pod jedną osobą*, które kilka lat temu Anna Jungiewicz opublikowała w czasopiśmie naukowym „Terminus”²⁸.

Wybierając korpus tekstów, uwzględniam również długość kazania, choć w przypadku szczególnie wartościowych tekstów warto rozważyć umieszczenie ich w tomie, nawet jeśli są obszerne. Wydawca zbioru pasyjnego wybrał chociażby bardzo długie, liczące w edycji wraz z opracowaniem niemal osiemdziesiąt stron kazanie Marcina Białobrzezkiego, argumentując, że stanowi ono interesujący przykład jednego z typów kazania pasyjnego – „pasji”, czyli „prostej opowieści utrzymanej w porządku chronologicznym, z komentarzem pomagającym zrozumieć zarówno sens dosłowny, jak i duchowe znaczenia epizodów męki Pańskiej”²⁹.

Następny etap prac to wybór podstawy wydania. Najczęściej jest to przekaz drukowany. Tylko w przypadku tekstów średniowiecznych mamy do czynienia z rękopisami. Przykładowo w tomie maryjnym rękopis stał się podstawą edycji jedynie kazania *O poczęciu Maryjej Panny czystej* Jana z Szamotuł zwanego Paterkiem. Każdy tekst wymaga indywidualnego podejścia, obejmującego badanie historii i losów drukarskich konkretnych wydań. Zgodnie z tradycją polskiego edytorstwa jako podstawę edycji zwykle wybiera się *editio ultima*, czyli ostatnie wydanie za życia autora, uzasadniając to jego prawem do poprawiania własnego tekstu oraz edytorskim obowiązkiem poszanowania woli autora³⁰. Niekiedy stosuje się odstępstwa od tej zasady – w takich sytuacjach podstawą edycji staje się pierwsze wydanie. W omawianej serii z reguły przyjmuje się za podstawę ostatnie wydanie autorskie; sama również stosuję tę zasadę, choć nadal jestem zobowiązana do skolonizowania przekazów.

W antologii tekstów różnych autorów, wydanych w ciągu czterech, a niekiedy nawet pięciu stuleci, szczególnym wyzwaniem dla wydawcy jest ustalenie jednolitych zasad transkrypcji. Decyzje te zawsze są rezultatem kompromisu między modernizacją tekstu a zachowaniem cech dawnej polszczyzny. Jak w przypadku większości edycji tekstów średniowiecznych i staropolskich w omawianej serii punkt wyjścia stanowią *Zasady wydawania tekstów staropolskich* Konrada Górskiego i Władysława Kuraszkiewicza³¹, choć – zgodnie z ogólną praktyką edytorską – zawarte tam zalecenia nie są stosowane

konsekwentnie. W większości edycji przyjmuje się rozwiązanie będące kompromisem między wytycznymi dotyczącymi wydań typu A i B³². Założeniem serii jest udostępnienie najbardziej reprezentatywnych przykładów dawnego kaznodziejstwa szerokiemu gronu czytelników, nie tylko specjalistom. To edycje naukowe, lecz nie krytyczne, dlatego wydawcy większości tomów dążą do wypracowania spójnych zasad dla tekstów powstałych od połowy XVI do końca XVIII stulecia. W przypadku tekstów średniowiecznych niekiedy konieczne jest opracowanie odrębnych zasad transkrypcji. Wydawca tomu maryjnego, opierając się na *Zasadach wydawania tekstów staropolskich*, przyjął umowne rozgraniczenie zasad transkrypcji dla zabytków średniowiecznych i nowożytnych. Spośród czterech tekstów średniowiecznych trzy są współczesnymi tłumaczeniami z łaciny, dlatego osobne zasady transkrypcji opracowano tylko dla jednego polskojęzycznego tekstu średniowiecznego, zachowanego w rękopisie i datowanego najwcześniej na 1505 rok kazania Jana z Szamotuł. Zostały one dostosowane do reguł obowiązujących w edycjach

tekstów średniowiecznych. Pozostałe kazania, pochodzące z druków, zostały natomiast transkrybowane zgodnie z zasadami przewidzianymi dla tekstów nowożytnych do połowy XVIII wieku, a reguły te rozciągnięto na całe XVIII stulecie³³. Spośród przygotowy-

wanych kazań eucharystycznych najstarszy tekst – kazanie Peregryna z Opola – zostanie wydany na podstawie współczesnego tłumaczenia, a następne dzieło w korpusie, *Kazanie na Wielki Czwartek* Grzegorza Orszaka, pochodzi z druku z 1556 roku, dlatego wszystkie kazania w tomie zostaną przygotowane w odniesieniu do jednolitych zasad transkrypcji.

Szczególnym wyzwaniem dla edytora prozy staropolskiej jest transkrypcja interpunkcji, która niekiedy budzi kontrowersje i prowadzi do sporów³⁴. Badacze podkreślają, że proza staropolska miała własny system przestankowania, określanej jako interpunkcja retoryczno-składniowa (lub przestankowanie o charakterze delimitacyjnym)³⁵. Magdalena Komorowska w *Prolegomenach do edycji dzieł Piotra Skargi* trafnie podsumowała, że wydawca tekstu dawnego ma trzy możliwości: 1) pozostawienie interpunkcji zabytku; 2) modernizację interpunkcji poza wybranymi znakami, które zostawiamy za oryginałem, np. dwukropkami, które trudno transkrybować ze względu na ich niesprecyzowaną funkcję w tekście; 3) całkowitą modernizację interpunkcji, czyli wprowadzenie jej do tekstu zgodnie z obowiązującymi dziś zasadami interpunkcji logiczno-składniowej³⁶. W omawianej

**Szczególnym wyzwaniem
dla edytora
prozy staropolskiej jest
transkrypcja interpunkcji**

serii decyzja w tym zakresie zależy od wydawcy konkretnego tomu. Niektórzy edytorzy zdecydowali się na modernizację interpunkcji, aby uwydatnić logiczno-składniową konstrukcję zdań, inni zaś transkrybowali znaki przestankowe, by – jak pisał Janusz S. Gruchała – „uratować jak najwięcej z retorycznej organizacji zdania, nie tracąc porozumienia z odbiorcą stosującym współczesne zasady”³⁷. W tomie eucharystycznym wprowadzam współczesną interpunkcję logiczno-składniową. Po pierwsze, uwzględniam to, że jest to edycja przeznaczona dla szerokiego grona czytelników, nie tylko specjalistów, po drugie – jak pisał Roman Krzywy – staropolskie przestankowanie służyło uwydatnieniu rytmu dawnej prozy, podczas gdy współcześnie kazania staropolskie nie są już przeznaczone do wygłaszania³⁸.

Jak wspomniałam, edycja nie ma charakteru krytycznego, co znaczy, że nie została zbadana cała tradycja tekstu ani nie skolacjonowano przekazów wszystkich wydań. W związku z tym nie zawiera ona typowego aparatu krytycznego. Pojawiające się w druku błędy poprawiono w tekście, informacje o wprowadzeniu przez wydawcę emendacji lub koniektury umieszczono natomiast w przypisie dolnym. Również w tym zakresie edytorzy omawianych tu tomów stosują różne rozwiązania – niektórzy umieszczają poprawiony fragment w nawiasach ostrokątnych, inni zaś wprowadzają poprawkę bez dodatkowego oznaczenia, a oczywiście błędy literowe poprawiają bez ich wyróżniania w tekście.

Skolacjonowanie wszystkich edycji branych pod uwagę jako podstawa wydania niekiedy skłania edytorów do zamieszczenia w przypisie informacji o różnicach między podstawą, zwykle *editio ultima*, a pierwodrukiem lub innymi wydaniem. Na takie rozwiązanie zdecydował się wydawca tomu pasyjnego, który w kilku przypadkach podał warianty tekstowe pochodzące z wydań innych niż podstawa edycji. Jak pisze, uwzględniał je, „jeśli zawierały różnice tekstowe interesujące z jakichś względów”³⁹. Najczęściej są to drobne zmiany, które wpływają jednak na ton wypowiedzi kaznodziei. Mikołaj Rej w kazaniu *Na dzień rozpamiętywania męki Pana naszego* zastąpił zwroty „nieboraczku” i „nieboraczku nędzny” mocniejszymi wyrażeniami: „nędzniku” oraz „nędzny a mizerny człowiecze”⁴⁰. Grzegorz z Żarnowca w przygotowanym do tomu eucharystycznego *Kazaniu trzecim na Boże Ciało*⁴¹ w *editio ultima* złagodził z kolei przekaz w porównaniu z pierwodrukiem, zamieniając odnoszące się do katolików określenia, takie jak „ceremonije bluźnirzkie”, „ciemności Antykrystowe” i „bałwochwalcy postylni”, na bardziej neutralne „ceremonije”, „ciemności” i „postylni doktorowie”. Te różnice także odnotowałam w przypisach.

Następna grupa problemów, przed którymi staje edytor tekstu dawnego, dotyczy komentarza. Obowiązkiem wydawcy naukowego jest objaśnienie wszelkich miejsc, które mogą być niezrozumiałe dla odbiorcy. Zgodnie z założeniem serii objaśniane są wyłącznie niezbędne kwestie, aby uniknąć erudycyjnego, nadmiernie rozbudowanego komentarza, który prawdopodobnie nie zainteresowałby czytelnika niespecjalisty. Mimo to w serii znajdują się tomy, w których wydawca skłania się ku obszernemu komentarzowi, często opatrzonemu przypisami dolnymi⁴². W antologii kazań komentarz obejmuje przede wszystkim objaśnienia biograficzne, historyczne, biblijne, teologiczne oraz językowe, ponieważ w serii nie przewidziano osobnego słownika wyrazów archaicznych. Odrębną kwestią jest uzupełnienie odsyłaczy do źródeł, z których korzystają kaznodzieje. Największym wyzwaniem okazuje się lokalizacja cytatów pozbawionych sigłów na marginesie, a często stanowiących parafrazę, a nie dosłowne tłumaczenie źródła. Należy również pamiętać, że erudycja autorów kazań nierzadko ma charakter zapośredniczony – kaznodzieje często cytują z drugiej ręki, korzystając z różnego rodzaju kompendiów, antologii i wypisów. Przykładowo większa część wydanego w tomie *Kazań maryjnych dzieła Bogarodzica abo Kazanie obozowe na dzień Nawiedzenia Panny Maryi* Fabiana Birkowskiego okazała się tłumaczeniem fragmentów komentarza do Księgi Przysłów autorstwa hiszpańskiego jezuita Fernanda Chirina de Salazara pt. *Expositio in Proverbia Salomonis*⁴³. W przypadku przygotowanego do tomu eucharystycznego kazania wtórego na dzień Bożego Ciała Birkowski całe akapity zaczerpnął z kolei z popularnych zbiorów przykładów i cytatów wykorzystywanych przez duchownych do pisanie kazań – dzieł hiszpańskich jezuitów: *Mensa spiritualium ciborum* Diega Lópeza de Mesy oraz *Apparatus concionatorum* Francisca Labaty⁴⁴.

Komentarze biblijne – w zależności od kontekstu – mogą wymagać jedynie uzupełnienia wersetu, zwłaszcza gdy autor zamieścił w tekście kazania cytat, albo konieczne jest przytoczenie fragmentu Pisma Świętego. Zdarza się również, wtedy, gdy kaznodzieja samodzielnie tłumaczy fragmenty Biblii, że przekład jest w rzeczywistości parafrazą, niekiedy bardzo rozbudowaną. W takich przypadkach wydawcy najczęściej podają cytat w komentarzu. Sigła biblijne zawsze pochodzą z Biblii Tysiąclecia, nawet jeśli ewentualny cytat jest podawany za Biblią w przekładzie Wujka lub którymś z tłumaczeń wyznań reformowanych. Żywe dyskusje obecnego zespołu wydawców budzi wybór przekładu Pisma Świętego, który jest cytowany w objaśnieniach. Zasadniczo przyjęto, że w przypadku autorów katolickich korzysta się z Biblii Wujka w przekładzie Janusza Frankowskiego, natomiast

w tekstach autorów protestanckich zazwyczaj cytuję się Biblię brzeską (1563), choć decyzje w tej kwestii podejmowane są indywidualnie.

Co zaskakujące, różne może być też podejście do kwestii transkrypcji marginaliów. W niektórych tomach marginalia zostały zachowane w oryginalnej postaci – badacze nie rozwijali i nie korygowali najczęściej niekonsekwentnie skracanych zapisów bibliograficznych oraz siglów biblijnych, ingerując jedynie w zakres interpunkcji oraz pisowni małych i wielkich liter. Skróty te zostały rozwinięte dopiero w objaśnieniach. W innych tomach marginalia traktowano jako część wydawanego tekstu, dlatego występujące w nich skróty rozwijano w nawiasach prostokątnych, z wyjątkiem siglów biblijnych i skrótów oznaczających części utworów. W przypadku siglów biblijnych zachowywano formę z podstawy wydania, rozwinięcie skrótu zamieszczano natomiast w specjalnym wykazie skrótów.

Podsumowując ten zbiór problemów i pytań bez jednoznacznej odpowiedzi, chciałabym podkreślić, że w antologii tekstów autorów pochodzących z różnych okresów bardzo trudno narzucić jednolite i restrykcyjne zasady edytorskie. Każdy materiał tematyczny, a w niektórych aspektach nawet każde kazanie, powinien być oceniany indywidualnie, a dążenie do pełnej konsekwencji często okazuje się niepraktyczne. Z drugiej strony praca nad tak różnorodnym materiałem wymaga kompromisów. Dlatego wykonawcy projektu spotykają się co trzy miesiące, aby wspólnie rozstrzygać kwestie edytorskie i wypracowywać spójne zasady dla następnych tomów. Jak zauważył Roman Mazurkiewicz we *Wprowadzeniu do Kazań maryjnych*, szanse na pełne edycje zbiorów kazań poszczególnych autorów są niewielkie, dlatego opracowanie antologii wydaje się najrozsądniejszym rozwiązaniem⁴⁵. Tego typu edycje pozwalają nie tylko udostępnić najbardziej reprezentatywne teksty, lecz także ukazać rozwój i różnorodność staropolskiego kaznodziejstwa – pod względem zarówno treści, jak i formy. Co więcej, edycja kazań to wyzwanie nie tylko z uwagi na ich historyczną wartość, ale też na specyfikę tekstów: archaiczny język, niekonsekwentną interpunkcję czy wielopoziomową strukturę retoryczną. Wybór zasad edytorskich nieuchronnie wiąże się z napięciem między wiernością oryginałowi a przystępnością dla dzisiejszego odbiorcy. Pozostaje mieć nadzieję, że seria „Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych” oraz podobne inicjatywy przyczynią się do popularyzacji kazań jako materiału badawczego i ukążą ich znaczenie dla historii literatury, kultury i myśli religijnej. Być może w przyszłości skłoni to badaczy do podjęcia innych projektów edytorskich – zarówno w ramach

antologii, jak i pełnych wydań twórczości poszczególnych kaznodziejów.

Key Words: Old Polish editing, Old Polish sermons, criteria for sermon selection, thematic anthologies, „Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych”

Abstract: The article analyzes the challenges associated with editing Old Polish sermons, using the „Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych” („Sermons in Polish Culture. Thematic Collection Editions”) series as an example. The author discusses key editorial decisions, such as the selection of authors and texts, transcription rules, punctuation, and content commentary. She emphasizes that the diversity of material – covering sermons from several centuries – necessitates a compromise approach to editorial principles. The article also presents dilemmas related to the choice of biblical translation and the identification of sources used by preachers. Additionally, it highlights the specificity of thematic anthologies, which allow for showcasing the richness and evolution of Polish sermon literature.

* Artykuł powstał w ramach realizacji projektu NPRH nr 11H 20 0187 88.

¹ W. Pawlak, *Koncept w polskich kazaniach barokowych*, Lublin 2005, s. 8.

² Zob. m.in. prace ks. Mieczysława Brzozowskiego (*Teoria kaznodziejstwa (w. XVI–XVII)*), w: *Dzieje teologii katolickiej*, t. 2: *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 1: *Teologia humanistyczna*, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, s. 361–428), ks. Wojciecha Pazery (*Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*, Częstochowa 1999) czy ks. Kazimierza Panusia (*Kaznodziejstwo*, t. 1: *Kościół powszechny*, Kraków 2022; *Kaznodziejstwo*, t. 2: *Kościół w Polsce od średniowiecza do baroku*, Kraków 2022; *Kaznodziejstwo*, t. 3: *Kościół w Polsce od oświecenia do współczesności*, Kraków 2022).

³ Przykładowo: S. Zydek, *Strach i poczucie bezpieczeństwa jako elementy budujące polską mentalność w XVIII wieku w świetle kaznodziejstwa Antoniego Węgrzynowicza (1658–1721)*, Toruń 2018.

⁴ Chlubnym wyjątkiem są tutaj chociażby prace Mirosława Korolki jako monografisty *Kazań sejmowych Skargi (O prozie „Kazań sejmowych” Piotra Skargi*, Warszawa 1971), Janusza T. Maciuszki dotyczące postyllografii ewangelickiej (*Ewangelicka postyllografia polska XVI–XVIII wieku. Charakterystyka – analiza porównawcza – recepcja*, Warszawa 1987) czy Dobrosławy Platt (*Kazania pogrzebowe z przełomu XVI/XVII w. Z dziejów prozy polskiej*, Warszawa 1971).

⁵ Cenny wkład w rozwój wiedzy na temat staropolskiego kaznodziejstwa wnieśli m.in. Wiesław Pawlak (*Koncept w polskich kazaniach barokowych*), Magdalena Kuran (*Retoryka jako narzędzie perswazji w postyllografii polskiej XVI wieku (na przykładzie „Postylli katolickiej” Jakuba Wujka)*, Łódź 2007), Tomasz Mika (*Kazania świętokrzyskie – od rękopisu do zrozumienia tekstu*, Poznań 2012), Janusz S. Gruchała (*Nad spuścizną Piotra Skargi*, red. J. S. Gruchała, Kraków 2012; *Kazania pasyjne*, wyd. i oprac. J. S. Gruchała i K. Panuś, Kraków 2014, „Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych”, t. 3; *Kazania wielkanocne*, wyd. i oprac. J. S. Gruchała i K. Panuś, Kraków 2019, „Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych”, t. 4), Magdalena Komorowska (*Prolegomena do edycji dzieł Piotra Skargi*, Kraków 2012), Lidia Grzybowska (*Kazania „de tempore” i „de sanctis” Mikołaja z Błonia. Zarys monografii*, Warszawa 2020), Krzysztof Bracha (*„Maria Mediatrix – Maria Adiutrix”. Pobożność maryjna w nauczaniu kaznodziejskim w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 2023) czy ostatnio Jan Baron (*Niebieskie krasomówstwo. Retoryka kazań maryjnych Jacka Liberiusza*, Katowice 2021).

⁶ Peregryn z Opola, *Kazania „de tempore” i „de sanctis”*, red. nauk. J. Wolny, tłum. J. Mrukówna, weryfikacja przekładu i opracowanie tekstu E. Deptuchowa, L. Szlachowska-Winiarzowa i Z. Wanicowa, Opole–Kraków 2001.

⁷ M. Rej, *Postylla*, cz. 1–2, oprac. K. Górski et al., Wrocław 1965.

⁸ P. Skarga, *Kazania sejmowe*, oprac. J. Tazbir, przy współudziale M. Korolki, Wrocław–Warszawa 2003–2008; *Nad spuścizną Piotra Skargi*.

⁹ *Kazania świętokrzyskie. Nowa edycja, nowe propozycje badawcze*, red. P. Stępień przy współpracy H. Tchorzewskiej-Kabaty i I. Winiarskiej-Górskiej, Warszawa 2009.

¹⁰ A. Kochanowski, *Kazania lubelskie*, wyd. A. Nowicka-Struska, Lublin 2010 („Lubelska Biblioteka Staropolska”, t. 8); B. Czarlinski, S. Giżycki, *Książę Janusz Wiśniowiecki (1598–1636) w lubelskich kazaniach pogrzebowych*, wyd. M. Kuran, Lublin 2007 („Lubelska Biblioteka Staropolska”, t. 4).

¹¹ J. Mijakowski, *Kokosz panom krakowianom w kazaniu za kołędę dana*, oprac. R. Mazurkiewicz, Warszawa 2008 („Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”, t. 3); *Dwa kazania wygłoszone po śmierci Tomasza Zamoyskiego* [B. Sylwiusz, M. Korona], oprac. B. Czarski, Warszawa 2014 („Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”, t. 17); *Dwa kazania wygłoszone po śmierci królowej Konstancji i Zygmunta III*, oprac. J. Niedźwiedz, Warszawa 2016 („Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”, t. 29).

¹² *Kazania maryjne*, wyd. i oprac. R. Mazurkiewicz i K. Panuś, Kraków 2014 („Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych”, t. 1); *Kazania funeralne*, wyd. i oprac. K. Panuś i M. Skwara, Kraków 2014 („Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych”, t. 2); *Kazania pasyjne*; *Kazania wielkanocne*; *Kazania adwentowe*, wyd. i oprac. W. Ostafiński i K. Panuś, Kraków 2019 („Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych”, t. 5); *Kazania bożonarodzeniowe*, wyd. i oprac. A. Jungiewicz i K. Panuś, Kraków 2019 („Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych”, t. 6); *Kazania patriotyczne*, wyd. i oprac. M. Skwara i K. Panuś, Kraków 2019 („Kazania w Kulturze Polskiej. Edycje Kolekcji Tematycznych”, t. 7). Obecnie trwają prace nad następnymi pięcioma tomami serii: kazania o Duchu Świętym, o Eucharystii, ślubnymi, pogrzebowymi i eschatologicznymi.

¹³ K. Panuś, *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, „Polonia Sacra” 2021, nr 4 (66), s. 176.

¹⁴ Głównie na święta: Narodzenia, Oczyszczenia, Zwiastowania i Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny.

¹⁵ R. Mazurkiewicz, *Wprowadzenie*, w: *Kazania maryjne*, s. 11–12.

¹⁶ Typologia kazań Mieczysława Brzozowskiego: 1) homilijne, 2) tematyczne: teologiczno-apologetyczne, katechizmowe (m.in. o sakramentach), o świętych, przygodne (np. sejmowe, obozowe) i pogrzebowe; M. Brzozowski, op. cit., s. 385–388.

¹⁷ S. Karnkowski, *Eucharystia albo o Przenajświętszym sakramencie [...] kazań czterdzieści*, drukarnia A. Piotrkowczyka, Kraków 1602.

¹⁸ *Kazania maryjne*, s. 35–66.

¹⁹ *Kazania bożonarodzeniowe*, s. 269–292.

²⁰ R. Mazurkiewicz, op. cit., s. 13.

²¹ Także uniwersalny model dyspozycyjny: wstęp (ekspozycja tematu), narracja, argumentacja (egzegeza biblijna i wykład teologiczny) oraz zakończenie (np. plunkt w pasyjnych, modlitwa).

²² W. Ryczek, *Pasja Chrystusa – kaznodziejskie renowacje*, „Terminus” 2015, t. 17, z. 3 (36), s. 373.

²³ J. Wujek, *Na tenże dzień święty Ciała Bożego i na też Ewangelią kazanie drugie*, w: *Postilla catholica, to jest Kazania na ewangelie niedzielne i odświętne przez cały rok, według wykładu samego prawdziwego Kościoła świętego powszechnego, teraz znowu przejrzana i poprawiona...*, drukarnia Siebeneycherowa, Kraków 1584, s. 38–55.

²⁴ M. Rej, *Rozprawa o Wieczerzy Pańskiej*, w: *Świętych słów a spraw Pańskich, które tu sprawował Pan a zbawiciel nasz na tym świecie jako prawy Bóg będąc w człowieczeństwie swoim, Krojnika albo Postylla polskim językiem a prostym wykładem, też dla prostaków, krótko uczyniona*, drukarnia Macieja Wirzbięty, Kraków 1566, k. 86v–90v.

²⁵ J. S. Gruchała, *Wprowadzenie*, w: *Kazania wielkanocne*, s. 19.

²⁶ K. Krański, *Kazanie na dzień Bożego Ciała*, w: *Postylla Kościoła powszechnego apostołskiego, słowem Bożym ugruntowanego i zbudowanego na Jezusie Chrystusie, spisana ku chwale Bogu w Trójce Jedynemu. Wtóra część. Od Trójce Świętej aż do Adwentu*, [Łaszców 1611], k. 321v–330r.

²⁷ P. Skarga, *Na dzień Bożego Ciała*, w: *Kazania na niedziele i święta całego roku...*

teraz znowu czwarty raz w druk podane..., drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1609, s. 178–185.

²⁸ A. Jungiewicz, *Kazanie o przyjmowaniu ciała i krwi Pana Jezusa Krysta pod jedną osobą*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 2, s. 387–455.

²⁹ J. S. Gruchała, *Wprowadzenie*, w: *Kazania pasyjne*, s. 19.

³⁰ M. Komorowska, op. cit., s. 183.

³¹ *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, red. K. Górski i W. Kuraszkiewicz, przykłady oprac. J. Woronczak, Wrocław 1955.

³² M. Komorowska, op. cit., s. 183.

³³ R. Mazurkiewicz, op. cit., s. 30–31.

³⁴ Na ten temat zob. m.in. A. Czyż, *Retoryczno-logiczny system interpunkcji jako problem edytorski (czasy renesansu i baroku)*, w: *Problemy edytorskie literatur słowiańskich*, t. 1, red. J. Pelc i P. Pelcowa, Wrocław 1991, s. 113–132; J. Godyń, *Staropolska interpunkcja a problemy tekstologii i edytorstwa naukowego dawnych tekstów*, w: *Staropolszczyzna pięk-*

na i interesująca, t. 2, red. E. Koniusz i S. Cygan, Kielce 2006, s. 261–272; J. S. Gruchała, *Uwagi o wydawaniu prozy staropolskiej*, „Terminus” 2007, z. 2, s. 15–35; J. Krauze-Karpińska, *Czy postawić przecinek? Interpunkcyjne rozterki wydawcy tekstów dawnych*, „Nauka” 2016, t. 4, s. 125–137; R. Krzywy, *Projekt edycji hermeneutycznej*, w: *Jak wydawać teksty dawne*, red. K. Borowiec et al., Poznań 2017, s. 55–59.

³⁵ M. Komorowska, op. cit., s. 195.

³⁶ Ibidem.

³⁷ J. S. Gruchała, *Wprowadzenie*, w: *Kazania pasyjne*, s. 37.

³⁸ R. Krzywy, op. cit., s. 55.

³⁹ J. S. Gruchała, *Wprowadzenie*, w: *Kazania pasyjne*, s. 34.

⁴⁰ M. Rej, *Na dzień rozpamiętywania męki Pana naszego*, w: ibidem, s. 80–97.

⁴¹ Grzegorz z Żarnowca, *Kazanie trzecie na Boże Ciała o procesyjnej rzymskiej z monstancją, jeśliże chwałą Bożą jest albo nie*, w: *Postylla albo wykłady Ewangelii niedzielnych i święt uroczystych przez cały rok Kościoła krześcijańskiego powszechnego [...]*, drukarnia Jana Karcana, [Wilno] 1597, k. 292v–296v.

⁴² *Kazania funeralne*; *Kazania patriotyczne*.

⁴³ R. Mazurkiewicz, op. cit., s. 15.

⁴⁴ F. Birkowski, *Na tenże dzień [Bożego Ciała] kazanie wtóre*, w: *Kazania na niedziele i święta doroczne [...]. Na każdą niedzielę po dwojgu kazań i na święta przedniejsze*, t. 1, drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1623, s. 517–525.

⁴⁵ R. Mazurkiewicz, op. cit., s. 9.